

MA'MURA RASHIDOVA,
*filologiya fanlari nomzodi,
Alisher Navoiy nomidagi Davlat
adabiyot muzeyi katta ilmiy xodimi*

ALISHER NAVOIY “NAZM UL-JAVOHIR” ASARI MATNI HAQIDA

Annotatsiya: *Qo'lyozma manbalar asosida muallif matniga yaqin matnni tuzish matnshunoslikning bosh vazifasidir. Jumladan, Navoiy asarlarining akademik nashri ilmiy-tanqidiy matnlar asosida amalga oshirilmog'i kerak. Ilmiy-tanqidiy matnlarning qimmatini uning uchun asos bo'lgan qo'lyozma manbalar bilan o'lchanadi. Bu jihatdan Navoiy asarlarining qadimiy va nodir nusxalarini ilmiy-tanqidiy matn uchun jalb qilish juda muhimdir. Izlanishlar natijasida “Nazmul-javohir” asarining shu vaqtgacha nashr etilgan nusxalarida mavjud bo'lmagan 13 ta ruboiy aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *Akademik nashr, ilmiy-tanqidiy matn, qo'lyozma manba, muallif matni, xattot, asl nusxa, qadimiy qo'lyozmalar, kulliyot.*

Аннотация: Главная задача текстологии заключается в составлении на основании рукописных источников текста, приближённого к тексту автора. В частности академическое издание произведений Навои необходимо осуществить на основе научно-критических текстов. Ценность научно-критических текстов измеряется письменными источниками, служащими для них основой. В этом отношении очень важно привлечение для научно-критических текстов самых древних и уникальных произведений Навои. В результате разработок было выявлено 13 рубаи, которые не были опубликованы до сих пор.

Ключевые слова: академическое издание, научно-критический текст, рукописный источник, авторский текст, каллиграф, первоисточник, древние рукописи, куллият.

Ulug' mutafakkir shoir va olim Alisher Navoiyning adabiy-badiiy merosini har tomonlama va yanada chuqurroq o'rganish adabiyotshunoslikning doimiy vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda. Navoiy ijodi va faoliyatiga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilganligiga qaramay, uning serqirra va chuqur mazmunli ijod samaralarini yanada mukammalroq tadqiq etish uchun yana bajarilishi lozim bo'lgan ishlar mavjud. Bu ish muallif dastxati mavjud bo'lmagan taqdirda Navoiy asarlarining eng qadimgi qo'lyozma nusxalarini ilmiy-qiyosiy o'rganib, muallif matnini tiklashdan iboratdir.

Ma'lumki, Navoiy asarlari besh yuz yil davomida faqatgina qo'lda ko'chirilib ko'paytirilgan. Bu ishni bilimi, uquvi va tajribasi ham har xil darajada bo'lgan xattotlar amalga oshirganlar. Ular matnni ko'chirish jarayonida ma'lum sabab yoki maqsadlarda unga ayrim o'zgartishlar, qo'shimchalar kiritganlar. Shuning uchun ham har bir nusxaning o'ziga xosligi, boshqa qo'lyozmalardan farqli tomonlari bo'lishi tabiiydir. Hatto bir qo'lyozmadan yoki bir-biridan ko'chirilgan bir necha nusxalar orasida ham tafovutlar bo'ladi. Avvalgi ko'chirilgan nusxada yo'l qo'yilgan noaniqliklar, xatolar keyingi nusxalarga tabiiy ravishda o'tishi va yana keyingi xattotning ham unga qo'shimchalar kiritgan bo'lishi ehtimolini hisobga olsak, mixbosma va toshbosma usulda chop etish uchun

bitilgan qo'lyozmalarning asl nusxadan qanchalik uzoqlashganligini tasavvur qilish mumkin. Qo'ldan-qo'lga o'tib ko'chirilgan nusxalarda vaqt o'tgan sari qo'shimchalar, kamchiliklar, o'zgartishlar, noaniqliklar, xatolar tobora ko'payib borgan. Demak, asarlardan nusxalar qanchalik ko'p ko'chirilgan bo'lsa, ular muallif matnidano shunchalik yiroqlashgan.

Shuning uchun ham Navoiy ijodini o'rganishda muallif matnini tiklashning ahamiyati kattadir. Bu ish asarlarning ijodkor qalamiga mansub nusxalari mavjud bo'lmagan taqdirda muallif yashagan davrda yoki shunga yaqinroq vaqtda ko'chirilgan nusxalar asosida amalga oshirilmog'i lozim. Muallif matniga yaqin nusxa ana shunday qadimiy qo'lyozmalararo sodir bo'lgan farqlarni ilmiy asosda tekshirib, qo'shimcha va o'zgartishlar aniqlanib, xatolar, kamchiliklar bartaraf qilingan taqdidragina vujudga keladi.

Navoiy asarlarining akademik nashri ilmiy-tanqidiy matnlar asosida amalga oshirilmog'i kerak. Bu nashr, albatta, ilmiy-tanqidiy matnlar asosida yuzaga chiqadi. Ilmiy-tanqidiy matnlarning qimmatini uning uchun asos bo'lgan qo'lyozma manbalar bilan o'lchanadi. Bu jihatdan Navoiy asarlarining qadimiy va nodir nusxalarini ilmiy-tanqidiy matn uchun jalb qilish juda muhimdir. Bu sohada matnshunoslar olimlar tahsinga loyiq bir qancha ishlarni amalga oshirganlar. Ular tomonidan Navoiyning qator yirik asarlari ilmiy-tanqidiy tekstlari yaratilgan bo'lsa-da, lekin hali hamma asarlarining ham matni ilmiy-tanqidiy asosda tuzib chiqilmagan. Shular jumlasiga shoirning "Nazmul-javohir" asari ham kiradi.

Alisher Navoiyning tarbiyaviy ahamiyatga ega to'rtliklardan tashkil topgan "Nazmul-javohir" asari ilmiy-tanqidiy matnini tuzish uchun turli qo'lyozma xazinalarida saqlanib kelinayotgan bir qancha manbalar o'rganib chiqilib, ular orasidan eng qadimiy, noyob, XV va XVI asr boshlarida ko'chirilgan qo'lyozma nusxalar tanlab olindi. Bular: 1. Istanbul shahar, To'pqopi, Revan kutubxonasida 808-tartib raqami bilan saqlanayotgan Navoiy asarlari kulliyoti; 2. O'zbekiston FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi qo'lyozma fondida 8-tartib raqam ostida saqlanayotgan Navoiy asarlari majmuasi; 3. Parij Milliy kutubxonasida 316-317-tartib raqamli Navoiy asarlari kulliyotlaridir.

"Nazmul-javohir" ning uch qo'lyozmasini qiyosiy o'rganish asar matnini to'ldirishga, xato jumla va iboralarni tuzatishga samarali ta'sir ko'rsatdi. Shuni alohida ta'kidlamog' kerakki, shu vaqtgacha muhtaram matnshunos olimlar tomonidan Alisher Navoiy asarlari to'plamlarida nashr etilib kelinayotgan "Nazmul-javohir" ruboiylari soni 255 tani tashkil etar edi. Qadimiy qo'lyozma manbalarining qiyosiy o'rganilishi natijasida bu ruboiylar soni 268 taga yetdi. Quyida ana shu 13 ta ruboiyni keltirib, muhtaram o'quvchilar diqqatiga havola etamiz:

*1. Shahihun qaniyyun afqaru min faqirin saxiyyin
Mumsik ajzi asiridin ko'prakdur,
Mag'bunlig'i ham faqirdin ko'prakdur,
Gar moli hisobu tiyrdin ko'prakdur,
Faqir g'ani haqirdin ko'prakdur.*

*2. Tubo liman lo ahlahu
Mehnat aro har kimi tahammul yo'q anga,
Tazvijqa mutlaqo tahayyul yo'q anga,
Xush vaqt ul emaski yuz tuman zul yo'q anga,
Xush vaqt ani bilgilki taahhul yo'q anga.*

*3. Zulmu-l-muluki avlo daloli-r-ra'iiyyati
Kim bo'lsa raiyat ishi taqvo angla,*

*Qilmoqni buyurdi haq taolo angla,
Noziki raiyat etsa bejo angla,
Shah zulmi alar nozidin avlo angla.*

*4. Qabulu-l-haqqi mina-d-dini sadaqa
Din za'fini angla bug'z ila king'a dalil,
Islom aro nopisand oying'a dalil,
Din quvvati so'z derda erur ching'a dalil,
Chin so'zni qabul etmak erur ding'a dalil.*

*5. Qotilu-l-harisi hirsuhu
Har kimsaki hirs ranji doxildur anga,
Ul dag'dag'a ichra umr mushkildur anga,
O'z fe'lidin o'q hayot zoyildur anga,
Kim bo'lsa haris hirs qotildur anga.*

*6. Kofirun saxiyyun arjo ila-l-jannati min muslimin shaxixin
Kofirki xirad ollida xoru dundur,
Gar zoti aro durri saxo maxzundur,
Buxl ahlidin ar olam aro qorundur,
Jannatqa aning ummidi ko'b afzundur.*

*7. Hayhota min nasihati-l-'aduvvi
El pand berurda aylagil qayg'u yiroq,
Gar bo'lsa gado tut o'zni andin quyiroq,
Gar do'st berur pand emastur buyiroq,
Dushman pandi ishidurur asru yiroq.*

*8. Hashiyu-s-saridi min g'ayri aklihi
Ey kim bermak taom tuttung o'zga,
Mehmon uzrida qo'y ilikni ko'zga,
Boq ashkina ichra bu ajoyib so'zga,
Sindurmog'in o'zga bil yemakni o'zga.*

*9. Lo karomata li-l-kozihi
Sidq ahlig'a sheva juz salomat bo'lmas,
Har ishdaki mayl etsa g'aromat bo'lmas,
Yolg'onchig'akim g'ayri nadomat bo'lmas,
El ollida ta'zimu karomat bo'lmas.*

*10. Lo vafo'a li-l-mar'ati sadaqa valiyyu-l-lohi
Xotun kishi dab'i juz xato bo'lmas emish,
Aql ahli alarg'a oshno bo'lmas emish,
Mazhablarida vafo ravo bo'lmas emish,
Ul qavmg'a, alqissa, vafo bo'lmas emish.*

11. Lo g'aniya liman lo fadla lahu
Har kimki nasib anga fazoyil ermas,
Ko 'ngliga g'ino mahzani hosil ermas,
Kim ganji fazoyil bila komil ermas,
Bo 'lsun Qorunkim mutamavvil ermas.

12. Ya 'malu-n-nammolu fi-s-so 'ati fitnata shahrin
So 'z yeturguchi gar durri adan zohir etar,
Har durri aning sangi mihan zohir etar,
Har soat aroki elga fan zohir etar,
Bir oychiliq oshubu fitan zohir etar.

13. Yatlubuka-r-rizqu kamo tatlubuhu
Har necha zamona ahlining purfanisen,
Yo farz etaliki ablau kavdanisen,
Rizq istayu bo 'lma xalqning dushmani sen,
Istar seni chun rizq nechukkim ani sen.

“Nazmul-javohir” ruboiylari har biri bitta arab tilidagi hikmatli so‘zga sharhdan iborat bo‘lib, unda mutafakkir shoirning falsafiy qarashlari o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi.

Yuqorida keltirilgan nashrlarga kiritilmagan ruboiylar ham ahamiyati jihatidan boshqalaridan kam emas, aksincha ularda inson fe‘l-atvorida uchraydigan holatlar qalamga olinadi. Har bir ruboiyda kishining yaxshilikka intilishi, yomonlikdan saqlanishi, aql bilan ish tutishi, shukronalik bilan hayot kechirishi kerakligi uqdiriladi.

علیشیر نوایی

نظم الجواهر

علمی تنقیدی متن

توزوچی و خطاط محمود رشید اوا

تاشکند - ۱۹۹۰

۶۴

رَبِّتَهُ الْعِلْمَ عَلَى الرَّبَّةِ صَدَقَ

حق یردی چو الکا علم سرمایہ سینی
خورشید اوزا سالدی علما سایہ سینی
آلغایلاز انینگ ربیبیدین ولیہ سینی
بیلدیک بایریدین بییک انینگ پایہ سینی

۹۱

رَزَقَكَ يَطْلُبُكَ فَاسْتَجِ

ایلارچو سکوت تاپسه تیل آسیایش
هم بولماسه دست رنج ایل آسیایش
روزینی تیلار ترکینی بیل آسیایش
روزی تیلار ایرمیش سینی قیل آسیایش

۹۲

رَسُولُ الْمَوْتِ الْوَلَادَةِ

تاتن غ حیات جامی دور کام رسان
بول تن غ نشاط کامی دین جام رسان
جانغهم اولوم سوزیدین آلم رسان
کیم توغغان ایرور اولومکا پیغام رسان

۹۳

جامی دین ۵۵ بیلیک ۴۵ بیلدیک ۳۵ آلغایلاز ۲۵ - ۱۵۵
هم باز جانغهم اولومدین ۵* ۷ کام رسان ۶۵

سَادَةُ الْأَمَّةِ الْفَقْهَاءُ

قالغان كیشی کسب علم دین زحمت ارا

فقه اور کانسون سعی الیه اول^۱ محنت ارا

(۱۰۹)

علم ایچره شرف فقه دابیل نسبت ارا

کیم سرور ایرور فقیه بو امت ارا

سَكْرَةُ الْأَجْيَاءِ سَوَاءُ الْخَلْقِ

ناخوش قیلسانک کیشیکا معلوم قیلیق

بیل کیم آنی ضایع ایلار اول شوم قیلیق

(۱۱۰)

دون بولسا بولور^۳ کیشیکا مفهوم قیلیق

* دوشوار ایرور کیشیکا منموم قیلیق^۵

سَلَاحُ الضَّعَفَاءِ شِكَايَةُ

کیم در دینی^۶ ایتمه مهربانلارغه کله

آسایش ایرور غمزده جاتلارغه کله

(۱۱۱)

ایرماستورینشی پهلوانلارغه کله

کیم بولدی سلاح ناتوانلارغه کله

معلوم ۴ ۵ اولسه ایرور ۳ ۸۸۸ الاجباء ۲ ۵ - ۱ ۵

در دین ۶ ۸۸۸ بیل کیم آنی ضایع ایلار اول شوم قیلیق + ۵ * ۵

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Agah Siirri Levend. Alisher Nevai. IV jilt. Turk tarih kurumu basimevi. Ankara. 1968.
2. Istanbul, To'pqopi, Revan kutubxonasi, Navoiy asarlari kulliyoti, № 808.
3. O'zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi, № 8.
4. Parij Milliy kutubxonasi, № 316-317.